

E H Carr: Oktobers lärdomar

[Kapitel 11 i E H Carrs bok *Socialism in one country*, del 2, sidan 11-44. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Sommaren 1924 kännetecknades av det vanliga säsongsbetonade stilleståndet i de politiska stridigheterna, medan båda sidor förberedde sig för att återuppta kampen till hösten. Den trettonde partikongressen i maj hade inte bara bekräftat och protokollfört nederlaget för Trotskij och 1923 års opposition, utan hade givit sitt bidrag för att uppmuntra den Leninkult som spontant hade inletts efter ledarens död. Ordet "leninism" dök obemärkt upp i partiets vokabulär, tillsammans med hedersbenämningen "leninistisk" som den tillämpades på "Leninuppådet" och de "unga leninistiska pionjäreerna".¹ När Kominterns femte kongress samlades i Moskva i januari 1924 marscherade delegaterna i en högtidlig procession till det nybyggda Leninmausoleet vid Röda torget, och lyssnade på minnestal från Kalinin, Ruth Fischer och Roy, vars tal slutade med orden "Länge leve leninismen!"² En månad senare höll det ryska kommunistiska ungdomsförbundet (Komsomol) sin sjätte ordinarie kongress, och beslutade att byta namn till "ryska leninistiska kommunistiska ungdomsförbundet". Beslutet var enhälligt, trots att Krupskaja i sitt tal till kongressen erinrade om att Lenin ofta hade använt ordet *ikon* på ett nedsättande sätt, och sagt om en revolutionär som hedrades men inte längre hade något inflytande: "Nå, han är redan en *ikon*."³ Leninmausoleet med Lenins balsamerade kropp öppnades för besökare den 1 augusti 1924.⁴ Direkt efter Lenins död hade Petrograd döpts om till Leningrad. Innan partikongressen i maj 1924, döptes Simbirsk, Lenins födelsestad, om till Uljanovsk.⁵ Dessa hyllningar till den döde ledaren fick ett överraskande efterspel, som verkar ha blivit föga uppmärksammat vid den tiden. Järn- och stålstaden Juzovka i Ukraina, som ursprungligen hade fått namn efter den brittiska masugnägare som utan tvivel hade grundat bruket, döptes i juni 1924 om till Stalinsk. Den närliggande järnvägsstationen, som var känd som Juzovo, blev Stalino.⁶ Inte förrän i september 1924 fick Jelisavetgrad, också i Ukraina, namnet Zinovjevsk. Och för att hedra minnet av döda partiledare döptes samma månad två andra städer, Bachmut och Jekaterinburg, om till Artemovsk respektive Sverdlovsk.⁷ Omvandlingen av Tsaritsyn, scen för en berömd sammandrabbning mellan Trotskij och Stalin under inbördeskriget, till Stalingrad ägde rum först i april 1925.⁸

Två mindre episoder ägde rum på sommaren 1924. Under ett tal vid ett partimöte i Moskva efter den trettonde partikongressen, ansträngde sig Stalin för att opponera sig mot båda sina kamrater i triumviratet i fråga om partiortodoxin. Glad och vänlig hånade och namngav han Kamenev för att denne under kongressen hade felciterat Lenins berömda anmärkning om omvandlingen av NEP-

1 Carr, **Mellan Lenin och Stalin**, Lund : Cavefors, 1979, s 334, 340.

2 *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale*, s 30-39.

3 *Sjestoj Sezd Rossijskogo Leninskogo Kommunistitjeskogo Sojuza Molodezji* (1924), s 13.

4 *Leningradskaja Pravda*, 1 augusti 1924. I Sovjetunionens avlägset belägna regioner antog kulten exotiska former. Legender om Lenin på prosa och vers som var allmänt spridda i Centralasien finns samlade i *Krasnaja Nov*, nr 7, september 1925, s 306-309, och nr 6, juni 1926, s 188-201. Favoritmotivet var att framställa honom som en befriare som sänts ut av Allah för att göra människorna lyckliga. I februari 1925 utfärdade den transkaukasiska socialistiska förbundsrepubliken ett förbud mot att sälja och sprida framställningar av Lenin i målningar och skulpturer, utom med tillstånd från den berörda republikens Narkompros (*Sobranje Uzakonenij Zakavkaskoj S F S R*, 1925, nr 2, artikel 359). Ett år senare krävde ett annat påbud, att alla projekt som tänkte resa monument "till revolutionära ledare eller andra personer" på republikens territorium skulle lägga fram dessa inför transkaukasiska socialistiska förbundsrepublikens exekutivkommittés presidium (*ibid.* 1926, nr 5, artikel 651.).

5 *Sistematitjeskoj Sobranje Deistvujusjtich Zakonov S S S R*, i (1926), 278-279.

6 *Ibid.*, i, 280.

7 *Sobranje Zakonov*, 1924, nr 8, artikel 83; nr 11, artikel 108; nr 25, artikel 209.

8 *Sobranje Zakonov*, 1925, nr 25, artikel 171. [Angående denna sammandrabbning, se **Stalins förfalskarskola**, kapitlet "Tsaritsyn" - öa.]

Ryssland till ett socialistiskt Ryssland. Kamenev hade framställt det som om Lenin talade om ”Nepmannen Ryssland”, och detta misstag tillskrev Stalin på ett uppblåst sätt till hans ”vanliga slarv när det gäller teoretiska frågor”. Han fortsatte med att ännu hårdare, men utan att nämna Zinovjev vid namn, ta avstånd från den teori som Zinovjev ett år tidigare hade formulerat med visst eftertryck om ”partiets diktatur”: detta kallade han rent ut för ”nonsens”.¹ Det är svårt att avgöra motivet bakom denna medvetet provokativa gest. Vid denna tidpunkt var fortfarande relativt fritt att diskutera mindre skillnader mellan partimedlemmar. Stalins kritik av sina kollegor var mindre betydelsefull än vad den hade varit vid en senare tidpunkt. Han kände sig fram, och var beredd att slå till reträtt om han upptäckte att han hade gått för långt. Ingen brydde sig om att han retade Kamenev. Men Zinovjevs fåfänga var ömtåligare, och han lyckades uppenbarligen efter ett visst dröjsmål ställa Stalin inför ett informellt möte med ledande partimedlemmar, och få honom att fransäga sig sitt kätter. Stalin gav med sig, och en anonym helsidesartikel som Zinovjev hade skrivit publicerades i pressen och bekräftade ånyo den sanna läran om proletariatets diktatur och partiets diktatur. Den inleddes med de tre stycken där Lenin hade använt dessa fras, och drog slutsatsen att ”läran om partiets roll” var ”leninismens viktigaste beståndsdel”.² Kontroversen fick inget efterspel. Vid denna tidpunkt var det mer angeläget att sluta leden mot en förväntad ny offensiv från Trotskij än att göra upp mellanhavanden bland medlemmarna i triumviratet.

Den andra händelse som följde strax efter den trettonde partikongressen var publiceringen av Trotskijs minnespamflett **On Lenin** [Om Lenin]. Den var obehaglig för de andra partiledarna i två avseenden. För det första var det inte en biografi om Lenin, utan snarare ett utkast till Trotskijs personliga relationer till honom, vilket oundvikligen skapade, och medvetet eller omedvetet var ämnat att skapa, ett intryck av närhet mellan Lenin och Trotskij och ett avstånd mellan honom och de andra ledande bolsjevikerna.³ För det andra ställde den, även om den behandlade Lenin med tillgiven respekt, författaren och ämnet för utkastet på jämbördig nivå, vilket var helt oförenligt med den hållning av vördnad av den döde ledaren som snabbt var på väg att bli regel i partikretsar. I ett tal några få dagar efter publiceringen av pamfletten hänvisade Zinovjev upprört till det sätt på vilket Trotskij hade likställt sitt eget misstag vid Brest-Litovsk med Lenins misstag att stöda angreppet mot Warszawa två år tidigare.⁴ Senare blev pamfletten ett underordnat mål i partidiskussionen, och det riktades också angrepp mot ett tal där Trotskij något retoriskt hade ställt handlingsmänniskan Lenin mot teoretikern Marx.⁵ Men huvudpunkten i anklagelsen var att Trotskij när han utgav sig för att lovprisa, istället förhärligade sig själv genom att framställa sig som en jämbördig partner och medhjälpare till den store ledaren. I synnerhet hade han skildrat det som att han själv spelade en avgörande roll för att organisera kuppen i oktober, och att Lenin villigt vände sig till honom för att få råd: till och med titeln folkskommisarie och namnet Sovnarkom hade härstammat från Trotskijs uppfinningsrika hjärna.⁶

1 Stalin, **Works**, bd 6, s 270. För historien om frasen ”partiets diktatur”, se Carr, **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, Stockholm : Cavefors, 1970, s 254-255.

2 Artikeln publicerades i *Pravda*, 23 augusti 1924. Zinovjevs redogörelse för fördömandet av Stalin och dennes underkastelse, som sägs ha fått honom att vid ett tillfälle erbjuda sig att avgå, lämnades till den fjortonde partikongressen i december 1925 (*XIV Sezd Vsesojuznoj Kommunistitjeskoj Partij [B]*, s 454-455), och den blev inte motsagd. Det möte som utfärdade domen, och enligt Zinovjev bevisades av ”15 eller 17” partimedlemmar var troligen samma möte den 17-19 augusti 1924, som beskrivs nedan.

3 Detta betonades i en entusiastisk recension av en av Trotskijs anhängare i *Krasnaja Nov*, nr 4 (21), juni-juli 1924, s 341-343.

4 *Leningradskaja Pravda*, 13 juni 1924.

5 Talet, som hölls 21 april 1924, återfinns i Trotskij, *Zapad i Vostok* (1924), s 30-41: detta och andra mer svårfattliga frågor togs upp i en artikel i *Bolsjevik*, nr 2, 31 januari 1925, s 9-23.

6 Vardin, som var partitjänsteman i Leningrad och anhängare till Zinovjev (se senare), recenserade pamfletten med ironisk artighet i *Bolsjevik* nr 10, september 1924, s 80-85, och anklagade Trotskij för att dölja sina tidigare meningsskiljaktigheter med Lenin och bolsjevismen, antydde att han förhärligade sig själv, och anklagade honom för olika misstag. Trotskij svarade utförligt i *ibid*, nr 12-13, oktober 1924, s 92-104, och besvarades i en ledare i samma nummer, s 105-109.

Efter att Trotskij hade underkastat sig den trettonde partikongressen i maj 1924,¹ förblev han under hela sommaren tyst i de frågor som skiljde honom från de andra ledarna. I juni inbjöds han speciellt av presidiet vid Kominterns femte kongress för att inleda diskussionen om meningsskiljaktigheterna i det ryska partiet, men avböjde eftersom diskussionen hade avslutats i och med partikongressens beslut.² Men trots denna diskretion förföljdes triumviratet fortfarande av rädsla för vad Trotskij skulle kunna göra. I mitten av augusti träffades 19 medlemmar från partiets centralkommitté (om Zinovjevs sammanräkning stämmer) i ett tre dagar långt möte för att diskutera taktik.³ Det enda beslut som vi vet togs vid mötet var att inrätta ett septumvirat bestående av sex medlemmar ur politbyrån, utom Trotskij, och Kujbysjev, samt med Molotov, Jaroslavskij, Rudzutak, Dzerzjinskij och Frunze som suppleanter.⁴ Detta septumvirat ersatte i praktiken politbyrån, som under de följande två åren var lamslagen så länge Trotskij satt med i den, och det bildade generalstab för den anti-trotskistiska kampanjen. Under hela sommaren stod trakasserier mot Trotskij på dagordningen för partiledarna,⁵ men det genomfördes inga gemensamma aktioner. Isoleringen av Trotskij drevs ännu lite längre. I april hade Frunze, en pålitlig anhängare till triumviratet och motståndare till Trotskij i militära frågor, efterträtt Sklyanskij som ställföreträdande folkkommissarie för försvarsfrågor.⁶ I september begick Trotskij privatsekreterare Glazman självmord, efter att ha förföljts eller hotats av partiledningen för sitt samröre med Trotskij.⁷

Från och med då rörde sig kampen framåt mot en höjdpunkt som ingendera sidan förutsåg eller medvetet planerade. Under striden mellan Trotskij och triumviratet drev provokationer från båda sidor den andra till nya överdrifter, och båda var ansvariga för den ökande oförsonlighet och bitterhet som ända från början fanns inneboende i situationen. Men triumviratet var mest beräknande, och de var fullt på det klara med sitt mål och strävade konsekvent efter det. Trotskij uppträdande styrdes å andra sidan ofta av en intellektuell förkärlek för debatt, och senare av en blindhet som berodde på ilska och desperation. Efter bolsjevikernas seger ledde det pågående arbetet till att de föregående diskussionerna glömdes bort eller ignorerades i partiet. När Trotskij gav ut en samling av sina tidigare artiklar på nytt under namnet **1905**, och lade till en not som hänvisade till den ”ideologiska återupprustning” av bolsjevismen som Lenin genomförde på våren 1917, så antydde han oförbehållsamt att Lenin i sina ”Aprilteser” hade anslutit sig till Trotskij ursprungliga ståndpunkt och gjorde antydningar om andra bolsjevikers obenägenhet att följa Lenin på den tiden.⁸ Men publiceringen väckte inget intresse hos de andra ledarna och passerade utan kommentarer eller något svar. Ingen utöver Trotskij brydde sig om att rota i askan efter dessa döda meningsmotsättningar. På vintern 1923-1924 inleddes ett nytt skede när Stalin ifrågasatte Trotskij förflutna som ”gammal bolsjevik”, och Zinovjev hänvisade till ”trotskismen” som ”en klart avgränsad strömning inom den ryska arbetarrörelsen”. Hänvisningen till betydelsen av Trotskij ”icke-bolsjevism” som finns i Lenins testamente, även med förbehållet att den inte ska ”användas mot” honom, verkade otvivelaktigt rättfärdiga arbetet att gräva i Trotskij förflutna. Men om man skulle avslöja skeletten i Trotskij garderob så kunde man knappast förvänta sig att han inte skulle ge igen. ”[O]m frågan ställs inom ramen för den biografiska forskningen”, hade han skrivit hotfullt i december 1923,

1 Se Carr, **Mellan Lenin och Stalin**, s 341-342.

2 *Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale*, ii, s 583, 619.

3 Information om detta möte finns i ett uttalande av Zinovjev till partiets centralkommitté från juli 1926, som finns bevarat i Trotskij arkiv. Av de högre ledare av första eller andra rangen som inte finns med på Zinovjevs lista återfinns Kalinin, Molotov, Jaroslavskij, Dzerzjinskij och Frunze. De kan ha varit på semester, eller så är listan inte fullständig.

4 Trotskij kallar gruppen en ”hemlig politisk byrå” med sju medlemmar (L Trotskij, **Mitt liv – försök till en självbiografi**, på marxistarkiv.se, s 310.)

5 Se exempelvis L Kamenev, *Stati i Retji*, x (1927), s 256; A I Rykov, *Sotjinenija*, iii (1929), s 110; Semasjko i *Izvestija*, 21 augusti 1924.

6 För den militära frågans plats i kampanjen mot Trotskij se nedan, s 406-415, 419-423.

7 Hans självmord nämns i L Trotskij, **Mitt liv**, s 264, 336; och **Stalin**, New York ; Harper & Brothers, 1941, s 390. Inga detaljer finns dokumenterade.

8 Se **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 74 not 45

”måste också denna utföras enligt reglerna.”¹ I pamfletten **On Lenin** från juni 1924 iakttog han fortfarande en viss självbehärskning. Han nämnde ”den missämja som öppet bröt ut under oktoberdagarna”, liksom diskussionerna om Aprilteserna. Men ingen av de inblandade nämndes vid namn. Efter att ha provocerats av de senaste månadernas trakasserier kastade Trotskij på hösten alla hämningar åt sidan och inledde ett öppet angrepp på sina förföljare.

Under år 1924 hade man börjat publicera Zinovjevs och Trotskijs samlade verk.² Det tredje bandet av Trotskijs skrifter, som ägnades artiklar och tal från 1917, skulle ges ut i oktober 1924. I september skrev Trotskij, som då var på semester i Kislovodsk, en lång artikel med titeln *Oktoberrevolutionens lärdomar*, som i efterhand publicerades som ett förord till bandet.³ För de invigda slogs tonen an genom att det på första sidan stod två meningar som nästan ordagrant hade lånats från Lenins testamente. De meningsskiljaktigheter som hade uppstått i oktober 1917 beskrevs som ”mycket djupa och långt ifrån slumpartade”, men ”det skulle vara tarvligt att idag försöka göra dem till ett vapen i kampen mot de som misstog sig då”. Nederlagen det senaste året i Bulgarien och Tyskland var det katastrofala resultatet av att man underlåtit att lära av de lärdomar som gick att dra av det ryska oktober. ”[N]är det gäller studiet av den proletära revolutionens lagar och metoder finns det än så länge ingen viktigare källa än våra erfarenheter från oktober”. 1923 hade alla villkor för en framgångsrik revolution funnits för handen i Tyskland, utom denna förståelse för oktobers lärdomar bland ledarna. I sin redogörelse för den ryska revolutionen återkom Trotskij försiktigt till sin kritik av Lenins formulering ”proletariatets och böndernas demokratiska diktatur”, som bara är begriplig som ”en etapp på vägen mot proletariatets socialistiska diktatur, stödd på bönderna” (hans egen formulering⁴), och upprepade huvuddelen av sin fotnot från 1922. Lenins formulering hade i praktiken lett till en på sätt och vis mensjevnikisk vantolkning:

Men vissa kretsar i vårt parti lade tonvikten i Lenins formulering på ”demokratisk”, inte på ”diktatur”, och ställde dess demokratiska karaktär i motsats till dess socialistiska karaktär. Det innebar att man i Ryssland, ett ensamt, efterblivet land, bara kunde tänka sig en demokratisk revolution. Den socialistiska revolutionen skulle börja i väst... Men denna uppfattning ledde oundvikligen till ett närmande till mensjevismen, och det framstod klart 1917...

Hade inte Lenin själv i sin debatt med Kamenev i april 1917 beskrivit den berömda formuleringen som ”föråldrad” och ”död”? Andemeningen i argumentet var att kasta tillbaka beskyllningarna för mensjevism som förtäckt riktades mot Trotskij av triumviratet, och kasta dem mot Kamenev.

Från denna utgångspunkt kastade sig Trotskij in i ett skarpt angrepp mot de ”gamla bolsjevikerna” från april till oktober 1917. Kamenev ställdes vid skampålen som Lenins främste motståndare under hela denna period. Andra namn uppträdde sparsamt. Nogin, som nu var död, nämndes en gång. Rykovs skeptiska uttalande under Aprilkonferensen⁵ återropades utförligt, men utan att nämna honom vid namn. När Trotskij kom fram till händelserna i oktober anklagade och namngav han två gånger Zinovjev och Kamenev för deras opposition på randen till upproret, och återgav deras avgång ur partiets centralkommitté tio dagar efter segern. Artikeln innehöll inga anspelningar på Stalin. Denna återhållsamhet kan kanske delvis tillskrivas en samvetsgrann önskan att vara rättvis – Stalin hade bara stillsamt och enstaka gånger försyndat sig under denna period – men i huvudsak av en vägran att till och med nu se Stalin som en allvarlig motståndare. I de avslutande delarna av

1 L Trotskij, **Den nya kursen**, på marxistarkiv.se, s 24.

2 Sex band av Zinovjevs verk (G Zinovjev, *Sobranje Sotjinenij*, i-iii, v, xv-xvi) kom ut 1924. Förordet till det första var daterat oktober 1923. Tre band av Trotskijs verk kom ut samma år. Enligt ett odaterat brev till Rjazanov i Trotskijarkiven, föreskrev Trotskijs kontrakt med Gosizdat att de skulle betala redaktörerna och kopisterna, men att han själv inte skulle få något.

3 **Oktoberrevolutionens lärdomar**, på marxistarkiv.se, är daterad ”Kislovodsk, 15 september 1924”, och trycktes [i Trotskijs ”Verk”] med egen sidnumrering (Trotskij, *Sotjinenija*, iii, i, s xi-lxviii). Uppenbarligen hade bokens huvuddel satts först.

4 Se **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 75-76.

5 För detta se *ibid*, del 1, s 124.

artikeln återkom Trotskij till sin jämförelse mellan det tyska och det ryska oktober. Segern 1917 hade uppnåtts därför att Lenin tvingade sina vacklande motståndare att handla i rätt ögonblick. 1923 fanns det ingen ledare som kunde genomdriva liknande handlingar i det tyska partiet. I en efterskrift återvände Trotskij till sitt eget förflutna. Från och med sin ankomst till Petrograd i maj 1917 hade han ”helt” stött Lenins politik att proletariatet skulle gripa makten. Vad gäller hans syn på bönderna, ”fanns det inte skuggan av en meningsskiljaktighet mellan mig och Lenin, som då slutförde den första etappen av sin kamp mot högerbolsjevikererna och deras paroll om ’proletariatets och böndernas demokratiska diktatur’.” Ännu en gång verkade Trotskijs anslutning till Lenin och bolsjevikererna på sommaren 1917 vara beroende av det underförstådda påståendet att Lenin, genom att överge sin formulering från 1905 till ”högerbolsjevikererna” 1917, hade kommit mer än halvvägs till Trotskij. Samtidigt uppmuntrade Trotskijs kampanj hans anhängares ansträngningar. Lentsner, som redigerade hans samlade verk, citerade i ett förord till det band där *Oktoberrevolutionens lärdomar* förekom Trotskijs brev från Amerika i mars 1917, och anmärkte att de ”fullständigt föregrep” Lenins berömda *Brev från fjärran* som skrevs i Schweiz under samma månad: påståendet att Trotskij var medförfattare, om inte huvudförfattare, till den politik som inleddes av Aprilteserna underbyggdes ännu en gång. En föga känd anhängare till Trotskij vid namn Syrkin gav ut en broschyr som blåste nytt liv i en tvivelaktig historia om de ledande bolsjevikerernas agerande som ursprungligen hade funnits i John Reeds **Tio dagar som skakade världen** från 1919. Enligt denna version var det ”[b]land de intellektuella” bara Lenin och Trotskij som hade stått för ett omedelbart uppror. En majoritet av partiets centralkommitté hade röstat mot det, och det var först sedan en ”enkel arbetare vit i ansiktet av vrede” hade ingripit som röstsiffran kastades om. Det olyckliga med denna historia i Reeds bok var att boken hade lovprisats av Lenin i ett förord till en nyligen utgiven rysk översättning, som ”en sanningsenlig och livfull skildring” av revolutionen.¹

Officiellt datum för publiceringen av *Oktoberrevolutionens lärdomar* var 6 november 1924.² Men den var uppenbarligen tillgänglig för medlemmarna i partiets centralkommitté när de sammanträdde mellan 25-27 oktober. Den orsakade avsevärd uppståndelse i partikretsar. Under det senaste året hade det praktiserats alltmer ömsesidigt krypskytte, men ingen av de hittills genomförda angreppen i partidebatten var ens tillnärmelsevis så resonerande eller hade så långtgående inverkan som Trotskijs bredsida. Det var få partimedlemmar som mindes exakt vad som hände när Lenin återvände till Petrograd i april 1917. Ännu färre kände till detaljerna om motsättningarna i centralkommittén före och efter maktövertagandet i oktober. Trotskijs artikel påminde om en hel del saker som många glatt skulle ha fortsatt att glömma. De tyngsta slagen drabbade Kamenev, och i mindre utsträckning Zinovjev. Men det var få av ledarna som kunde känna sig helt immuna: till och med Lenin framstod som minst av allt ofelbar vid denna grundliga undersökning av partiets historia. Den första dokumenterade kommentaren gjordes av Kamenev. Vid ett möte med Moskvas partikommitté den 29 oktober 1924 anmärkte han att ”många av centralkommitténs medlemmar, däribland jag, vägrade att ta upp frågan om innebörden i Trotskijs utbrott inför centralkommitténs plenarmöte”, att ”vi” – med andra ord de ”många medlemmar” som han inte namngav – icke desto mindre betraktade det som ”en förfälskning av bolsjevikpartiets historia under oktoberdagarna”, och föresatte sig att svara ”på ett litterärt plan”, men att Trotskij inte skulle tillåtas ”använda detta för att ställa till en omfattande diskussion”.³ Partiets officiella genmäle på Trotskijs offensiv kom i en artikel i *Pravda* den 2 november 1924, under rubriken *Hur man inte ska skriva oktoberrevolutionens historia*, som trots att den inte var undertecknad kändes igen som ett verk av redaktören, Bucharin. Trotskijs upp-

1 J Reed, **Tio dagar som skakade världen**, på marxistarkiv.se, s 21, 1. Lenins förord finns i **Collected Works** vol. 36, sid. 519. Detta förord skrev i slutet av 1919 efter att han först hade läst boken, men det trycktes för första gången i en rysk översättning som gavs ut 1923. (Se Lenin, *Sotjinenija*, xxiv, s 831, not 205.)

2 Upplagan på 5.000 exemplar såldes snabbt ut, och när diskussionen stod på sin höjdpunkt var den så gott som omöjlig att få tag på. Det ledde till rykten om att den officiellt hade förbjudits (M Eastman, **Since Lenin Died** (1925), s 123.)

3 L Kamenev, *Stati i Retji*, xi (1929), s 209-210.

sats, förkunnade den, hade uppenbarligen i huvudsak skrivits till gagn för utländska kamrater, och eftersom felaktigheterna i den troligen skulle sprida förvirring i utländska kommunistpartier, så krävdes ett svar. Trotskij hade förvrängt perspektiven genom att utelämna allt som hade hänt i partiet före 1917 ur sin redogörelse (det var en fin vink om Trotskijs eget förflutna). Han hade givit en missvisande bild av Lenins ståndpunkt 1917 genom att framställa det som om han hela tiden hade legat i luven på centralkommitténs majoritet och varit nära överens med Trotskij. I Trotskijs beskrivning av händelserna i oktober hade partiets gräsrötter fullständigt suddats bort:

De existerar inte, det går inte att skönja stämningarna bland dem, de har försvunnit. Bara Trotskij avtecknar sig, Lenins syns i bakgrunden, och vi urskiljer en tjockskallig, anonym centralkommitté. Organisationen i Petrograd, den verkliga kollektiva organisationen av arbetarnas uppror, är helt frånvarande... Är det tillåtet för marxister att skriva historia på detta sätt? Det är en karikatyr av marxismen.

Det var helt fel att jämföra det tyska och det ryska oktober: ingen av förutsättningarna hade varit samma. Artikeln slutade med den vanliga vädjan om partienhet:

Partiet kommer att veta hur det på ett lämpligt och snabbt sätt ska bedöma denna lömska undergrävande operation. Partiet vill arbeta och inte ha nya diskussioner. Partiet vill ha verklig bolsjevikisk enhet.

Izvestija väntade till 16 november 1924 innan den publicerade en oansenlig recension på baksidan. Den hänvisade till artikeln som redan hade stått i *Pravda*, och förkunnade att en annars oklanderlig bok hade blivit ”förstörd” av Trotskijs inledning och av ”några anmärkningar” från hans redaktör. Partitidningen tryckte en artikel av Sokolnikov med rubriken *Hur man ska närma sig oktoberrevolutionens historia*, som tillrättavisade Trotskijs redogörelse för händelserna 1917 på flera punkter, och anklagade honom för att försöka minska Lenins roll och överdriva skillnaderna mellan Lenin och de övriga medlemmarna i centralkommittén.¹

Men Trotskijs oförskämda angrepp gav inte hopp om att kontroversen skulle kunna stanna kvar på denna relativt lugna och återhållsamma ”litterära” nivå. Triumviratet beslutade att tiden hade kommit för att visa alla sina vapen. De diskussioner som vid denna tidpunkt ägde rum bland triumviratets medlemmar och deras anhängare avslöjades delvis två år senare när triumviratet hade brutit samman. Då deklarerade Kamenev att ”den trotskistiska faran uppfanns för vår organiserade kamp mot Trotskij”. Lasjevitj medgav att ”vi uppfann 'trotskismen' under kampen mot Trotskij”, och Zinovjev tillade att ”knepet var att vi knöt samman gamla stridsfrågor med nya problem”.² Trotskij hade föregått med sitt exempel och grävt fram misskrediterande händelser från förr. Nu kunde man framställa den skoningslösa bredsida mot Trotskijs hela förflutna i partiet som en rättmätig vederläggning. Det viktigaste svaret anförtroddes lämpligt nog Kamenev, som hade fått ta emot den värsta stöten från Trotskijs angrepp. Även om svaret uppenbarligen var resultatet av triumviratets gemensamma arbete, så gav Kamenevs ställning som redaktör för den officiella samlingen av Lenins skrifter honom speciell auktoritet som tolkare av Lenins lära och tillgång till ett överflöd av citat. Han höll sitt tal inte mindre än tre gånger: till partikommittén i Moskva den 18 november 1924, till partigruppen i det centrala fackföreningsrådet påföljande dag, och till ett möte med partiets militärorganisationer två dagar senare.³

1 *Bolsjevik*, nr 14, 5 november 1924, s 105-113.

2 *Bulleten Oppositzij* (Paris), nr 9, februari-mars 1930, s 31-34. Liknande vittnesmål från Radek och andra återges i **Stalins förfalskarskola**, på marxistarkiv.se, s 70-71.

3 Den text som trycktes i *Pravda* och *Izvestija* den 26 november 1924 under titeln *Leninism eller trotskism?* beskrevs som en ”stilistisk vidareutveckling” av det tal som hölls vid det första tillfället. Det går inte att få reda på i vilken mån den på ett riktigt sätt motsvarade vad Kamenev sa. Publiken vid det tredje tillfället bestod av omkring 200 representanter för Röda arméns politiska kommissarier, centrala organ och staber (*Izvestija*, 23 november 1924.) Det är uppenbart att man ville vädja till kretsar där Trotskij kunde antas ha ett visst inflytande. Talet trycktes om på nytt flera gånger i pamflettförm, och finns med i L Kamenev, *Stati i Retji*, i (1925), s 188-243.

Kamenevs tal var långt och omfattande. Frågan, förklarade han, kunde inte behandlas som en personlig dispyt: risken var att *Oktoberrevolutionens lärdomar*, som kom från en av de ledande medlemmarna i partiets centralkommitté, kunde "tas för en lärobok, inte bara för medlemmarna i vårt parti, för vår ungdomsorganisation, utan för hela Komintern". Då och då avvek Kamenev i sitt tal för att formellt ge ett erkännande av Trotskijs arbete: när Trotskij gick med i partiet, hade han "klarat av granskningen och det på ett lysande sätt", och han hade "skrivit ärorika sidor i sin egen personliga och i partiets historia". Men dessa stycken framhävde bara det bittra angreppet som gick tillbaka ända till den tidigaste perioden i Trotskijs politiska bana. "Från det ögonblick då mensjevismen föddes fram tills dess den föll samman 1917" hade Trotskij haft rollen som "mensjevismens företrädare inom arbetarklassen". 1905 gjorde Trotskij ett försök att undkomma den "mensjevikiska motsatsen", och "utvecklade med egna ord Parvus' teori om den 'permanenta revolutionen'". Men anammandet av denna "vänsterfras" hindrade honom inte från att fortsätta att samarbeta med mensjevikererna. Huvuddelen i Kamenevs tal bestod av en mängd fraser ur Lenins skrifter från och med 1904, som misskrediterade Trotskij. Knappt ett enda år innan 1914 undgick att lämna ett bidrag.¹ Under kriget, då Trotskij samarbetade med Martov och mensjevikerernas vänsterflygel, flög spjuten ännu tätare. Trotskij "hjälpes i själva verket Rysslands liberala arbetarpolitiker, som med att 'förneka' böndernas roll menar att *vägra* att sporra bönderna till revolution." Precis som Kautsky i Tyskland och Longuet i Frankrike gör Martov och Trotskij "arbetarrörelsen den största skada genom att försvara *fantasier* om enhet och på så sätt *hindrar* ett moget och verkligt enande av oppositionen i alla länder, och skapandet av en Tredje international". Så sent som i februari 1917 sammanfattade Lenin Trotskijs uppfattning som "vänsterfraser och ett block med högern mot Zimmerwaldvänstern". Och det var efter sin återkomst till Petrograd i april 1917 som han utpekade Trotskij som upphovsman till Parvus' fras från 1905 "ingen tsar, utan en arbetarregering", och beskrev det som det centrala i "trotskismen" (uppenbarligen den enda gång Lenin använde denna term) – att försumma bönderna och "hoppa över" revolutionens borgerliga stadium.²

Beväpnad med denna respektingivande arsenal av citat satte Kamenev igång med arbetet att slå in en kil mellan Trotskij och Lenin, mellan trotskism och bolsjevism. Han drev ironiskt med Trotskijs uttalande ett år tidigare: "Jag kom till Lenin kämpande."³ Vad Trotskij egentligen menade, och vilket *Oktoberrevolutionens lärdomar* visade, var att "jag, Trotskij, kom till Lenin därför att Lenin i alla den ryska revolutionens grundläggande frågor om revolutionens karaktär, hade fört partiet till trotskismen." Den Trotskij som gick med i partiet 1917 ändrade inte på sig: den grundläggande fiendskapen mot leninismen, mot bolsjevismen, fanns kvar. Kamenev räknade upp Trotskijs fyra misstag under perioden efter 1917, de fyra frågor där han hade stått i motsättning till partiets majoritet, och tvingade med hjälp av egendomligt förvrängda argument in dem alla i en grundläggande kategori - "underskattning av bönderna". Trotskijs politik vid Brest-Litovsk hade varit "en underskattning av böndernas roll, dold bakom revolutionära fraser". Trotskijs linje under fackföreningsdiskussionen hade varit ett försök att dra åt krigskommunismens tumskruvar mot böndernas motstånd. Trotskijs enträgna krav på planering inspirerades av en strävan att upprätta "industrins diktatur". Och Trotskijs angrepp på hösten 1923 mot "diktaturens grundläggande ramar" genom att skarpt kritisera partiets ledning och partibyråkratin, hade berott på "en underskattning av de villkor under vilka vi måste förverkliga diktaturen i ett bondeland". Kamenev medgav nu sin egen "otillåtliga tvekan" 1917 – Trotskijs "trumfkort under sin kamp mot bolsjevismen" – men återvände snabbt till den oöverstigliga klyftan mellan Trotskij och Lenin. Avslutningsvis tillbakavisade han kort de rykten som cirkulerade "att Trotskijs bok har blivit förbjuden, att Trotskij står i begrepp att uteslutas ur partiet, att Trotskij har lämnat Moskva". Den sortens förtryck skulle vara meningslöst:

1 Vissa av dessa stycken har citerats i **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 78.

2 De citerade styckena finns i **Collected Works**, bd 21, s 420 ("On the Two Lines in the Revolution"), bd 22, s 127 ("The Tasks of the Opposition in France"), bd 35, s 285 ("Letter to Alexandra Kollontai"), bd 24, s 151 ("Concluding Remarks In The Debate Concerning The Report On The Present Situation").

3 Se **Mellan Lenin och Stalin**, s ?.

det var upp till partiet att välja mellan leninismens och trotskismens oförenliga linjer. Men det var nödvändigt att ”stärka alla sorters förklaringar om kamrat Trotskijs felaktiga inställning.”

Av övriga inlägg i debatten kom det viktigaste från Stalin. Han hade inte själv angripits direkt. Men precis som under den tolfte partikongressen 18 månader tidigare, då han hade uppvisat en plikt-trogen entusiasm att försvara Zinovjev,¹ skyndade han sig nu att stöda Kamenev i ett tal direkt efter honom till partigruppen i det centrala fackföreningsrådet den 19 november 1924. Stalins tal var kortare, mer koncentrerat och skarpare än Kamenevs vaga tal. Han började med att försöka ta udden av Trotskijs angrepp på Kamenevs och Zinovjevs avhopp i oktober 1917. Det var överdrivet. Om motsättningarna hade varit djupgående så hade det inte gått att undvika en splittring av partiet. ”Det blev ingen splittring därför och endast därför att vi i Kamenev och Zinovjev hade leninister, bolsjevikar.” Stalin övergick sedan till Trotskijs eget förflutna. Precis som Kamenev ville han inte ”förneka kamrat Trotskijs utan tvivel viktiga roll under upproret.” Men det hade inte varit någon ”speciell” roll. Här gav sig Stalin in på sitt första försök att skriva om historien. Han citerade ur de fortfarande outgivna protokollen från partiets centralkommittémöte den 16 oktober 1917, beslutet att utse ett ”centrum” – det som Stalin nu beskrev som ”ett praktiskt centrum för att organisatoriskt leda upproret” – som bestod av honom själv, Sverdlov, Dzerzjinskij, Bubnov och Uritskij. Och han kommenterade ironiskt att den man som de folkliga legenderna beskrev som upprorets ”inspiratör”, ”enda ledare”, och ”huvudfigur” saknades på listan. Det är relativt klart att detta particentrum inrättades i syfte att upprätta förbindelser till Petrogradsovjetens militärrevolutionära kommitté som var ansvarig för alla militära förberedelser: det var av den orsaken som varken Trotskij eller någon annan av kommitténs framstående medlemmar ingick i den. Inte heller finns det några spår i partidokumenterna från något möte med detta centrum eller att det gjorde eller föreslog någonting.² Men 1924 ansågs det självklart att alla partiorgan, oavsett hur informellt de hade bildats, var överordnade alla sovjetorgan, och det var svårt att minnas hur saker och ting egentligen hade gått till under villervallan i oktober 1917. Stalins protest mot att Trotskijs roll hade blåsts upp på ett otroligt sätt verkade måttfull och rimlig. Stalin medgav att Trotskij hade ”kämpat väl i oktober”. Men det hade också andra – inklusive vänstersocialistrevolutionärerna. Och det var synd att ”hans mod hade svikit honom under Brest-Litovsk-perioden”.³ Här sköt Stalin in ett kort erkännande om sitt eget misstag, så mycket mindre än Kamenevs eller med än större skäl än Trotskijs. Innan Lenin återvände till Petrograd i april 1917, och några dagar därefter, hade även han tvekat att gå mot den provisoriska regeringen:

Jag delade då denna felaktiga ståndpunkt med andra kamrater och övergav den helt först i mitten av april, när jag anslöt mig till Lenins teser. Det krävdes en ny inriktning. Denna nya inriktning gav Lenin partiet i sina berömda Aprilteser.

Avslutningsvis, och mer kortfattat men dramatiskt än Kamenev, ställde Stalin ”trotskismen” mot ”leninismen”. Han presenterade här sin mest dräpande nyhet – två citat ur Trotskijs fortfarande inte publicerade brev till Tjcheidze 1913, vilket hade snappats upp av den tsaristiska polisen och återfunnits i arkiven av den partihistoriska kommissionen 1921. ”Leninismens hela grund bygger för närvarande på lögnar och förfalskningar”, hade Trotskij skrivit, och tillagt att Lenin var ”en

1 Se **Mellan Lenin och Stalin**, s 270.

2 För det ”centrum” som i centralkommitténs protokoll beskrevs som ett ”militärrevolutionärt centrum”, se **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 112. Det nämns inte i något dokument igen förrän 1924, när Stalin återfann det för att minska Trotskijs roll. Den redogörelse för denna händelse som finns i Trotskij, **Stalins förfalskarskola**, på marxistarkiv.se, s 25 ff, och vilken kompletteras med ytterligare detaljer i **Stalin**, del 1, Umeå : Förlaget Rättviseböcker, 2000, s 318-322, är rimlig.

3 I den version av Stalins tal som publicerades innehöll det stycke som hänvisar till Trotskijs inställning 1917 en lång fotnot som gör en liknande kritik av hans meriter från inbördeskriget. Även om Stalin ”långtifrån vill förneka kamrat Trotskijs viktiga roll under inbördeskriget”, så avvisade han legenden om Trotskij som ”huvudorganisatör” av segerna vid fronten”. Segerna över både Koltjak och Denikin uppnåddes ”mot kamrat Trotskijs planer”.

professionell exploatör av allt som är efterblivet i den ryska arbetarrörelsen.”¹ Här, utropade Stalin triumferande, är ovedersägliga bevis på Trotskijs önskan att ”avsätta” Lenin. Han fortsatte med att definiera ”trotskismens” tre viktigaste beståndsdelar. Den första var ”den permanenta revolutionen”, som betydde ”revolution utan att räkna med fattigbönderna som revolutionär kraft”. Den andra var ”bristande tilltro till det bolsjevikiska partiets väsen, till dess monolitiska karaktär”: detta bar Trotskijs hela politiska bana innan 1917 rikliga vittnesmål om. Den tredje var ”bristande tilltro till bolsjevismens ledare”, och i synnerhet Lenin: den ”nya trotskismen” var lika inbegripen som den gamla att ”avsätta” Lenin, men arbetade mer förslaget. Stalin avslutade med några citat ur Trotskijs pamflett **On Lenin**, där den döde ledaren skildrades med en förtrolig, halvt allvarlig och halvt lättsinnig sinnesstämning: var inte också detta ”ett försök ’om än så litet’ att avsätta Lenin”?² Slutsatsen verkar osäker. Men Stalin kände sin publik. Tiden var inne då det inte längre gick att behandla Lenin lättsamt och förtroligt som en like utan att begå en försyndelse. Sensmoralen var uppenbar. Trotskij var en främling för partiet, en främling för kulten av Lenin såväl som hans lära.

Medan Kamenev och Stalin stod i främsta stridslinjen så var Zinovjev för tillfället relativt tillbaka-dragen: det var första gången han var nöjd att figurera som triumviratets tredje medlem. 24 november 1924, några dagar efter att hans kollegor hade talat, talade han vid ett Komsomolmöte i Moskva som firade kommunistiska ungdomsinternationalens femårsjubileum. Men det var inte tillfälle att anta Trotskijs utmaning, och han begränsade sig till ett utfall i sin avslutning:

En sak borde vi tacka kamrat Trotskij för: att han genom sin kamp mot leninismen kommer att hjälpa oss att skola den unga generationen i partiets och den verkliga leninismens historia.³

Zinovjevs viktigaste bidrag till debatten var en artikel som fanns i *Pravda* och *Izvestija* den 30 november 1934, under rubriken *Bolsjevism eller trotskism?* En stor del av artikeln ägnades inte åt att angripa Trotskij, utan åt att försvara Zinovjevs eget förflutna. Han försökte inte ”förminska” det ”svåra misstag” som han hade gjort i oktober 1917 tillsammans med Kamenev, och som han mer än en gång hade erkänt offentligt. Men han var noga med att ta avstånd från Kamenev brister innan denna tidpunkt, och vinnlade sig om att upprätta sig själv som Lenins favoritelev. Efter att gjort en del väsen om de välkända citaten från Lenin och Trotskij, så gav han sig in på en teoretisk analys av huruvida en högerflygel kunde uppstå i partiet. Mellan 1903 och 1910, då relationerna mellan bolsjeviker och mensjeviker ännu inte var klarlagda, var ett sådant fenomen möjligt och hade i själva verket ägt rum. Mellan 1910 och 1917 var något sådant omöjligt (detta som svar på en antydning om att Zinovjev och Kamenev hade utgjort en ”högerflygel” i oktober 1917). Efter maktövertagandet, när de andra partierna hade krossats och en del av dess tidigare medlemmar hade anslutit sig till bolsjevikerna, när landet och regimen genomgick en övergångsperiod, så var faran åter mer aktuell: det logiska resultatet av trotskismen var en ”högeravvikelse”, mot vilken det enda skyddet var att sluta partileden. Zinovjev tog sin tillflykt till ett av sina mörkröda favoritstycken:

Vilken är då utvägen ur dessa förhållanden? Vad ska man göra? Splittring? Galenskap! Det kan inte komma på tal! Vårt parti står mer enat än någonsin.

En utbrytning? Galenskap! Det finns praktiskt taget ingen att bryta ut med, och partiet vill inte driva saker och ting så långt.

Partirepressalier Det är också galenskap! Ingen behöver det: det krävs något annat.

Vad är det då som behövs?

Det som behövs är ett att partiet *tillförsäkrar sig själv* att dessa ”angrepp” mot leninismen inte upprepas. Det krävs verkliga partigarantier att partiets beslut ska vara bindande för kamrat Trotskij. Partiet är ingen diskussionsklubb utan ett *parti* – och ett parti som verkar i den

1 *Lenin o Trotskom i o Trotskizme*, red M Olminskij (2:a upplagan 1925), s 217-219. Brevet har redan citerats i **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 78. Angående publiceringen av Trotskijs brev till Olminskij 1921, se nedan.

2 Stalin, **Works**, bd 6, s 338-373. Talet trycktes första gången (tillsammans med Kamenevs tal) i *Pravda* och *Izvestija* den 26 november 1924, och båda talen trycktes om flera gånger under de följande veckorna.

3 *Leningradskaja Pravda*, 25 november 1924; *Pravda* och *Izvestija*, 12 december 1924.

komplikerade omgivning som vi befinner oss i. Dagens motto är:

Bolsjevisera alla delar av partiet!

Ideologisk kamp mot trotskismen!

Framförallt upplysning, upplysning och ännu mer upplysning.*

Trotskijs övriga angripare under debatten kompenserade i antal det de saknade i tyngd och originalitet. Safarov, en framstående bolsjevik i Leningrad och författare till en populär antitrotskyistisk broschyr, *Leninismens grunder*, skrev en kolossal artikel med titeln, *Trotskyism eller leninism?*, som publicerades i sju på varandra följande nummer av *Leningradskaja Pravda*, och som också gavs ut i pamflettform. Den specialiserade sig på att avslöja Trotskijs ”mensjevikiska vacklan” före 1917, och drog slutsatsen att ”partiet inte kan leva under ett Damoklessvärd i form av oändliga diskussioner”.¹ Kviring, som var sekreterare i det ukrainska partiets centralkommitté, publicerade en artikel i den ukrainska partitidningen *Kommunist* under rubriken *Partiet vill inte ha diskussioner*.² Molotov angrep Trotskijs pamflett **Om Lenin** som en del av en kampanj för att förhärlika Trotskij på bekostnad av Lenins minne, och för att ”revidera leninismen under Lenins flagga”.³ Krupskaja, som var djupt betryckt över detta förnyade utbrott av meningsskiljaktigheter i partiet, och ilsken på Trotskij för att han så obetänksamt hade provocerat fram dem, publicerade en artikel som bar tydliga tecken på att vara skriven på tillskyndan av triumviratet. Även om hon uttryckte tvivel på att Trotskij verkligen hade ”begått alla de dödssynder som han anklagas för”, så hade tonen i *Oktoberrevolutionens lärdomar* oundvikligen lett till ”polemiska överdrifter”. ”Marxistiska analyser”, anmärkte hon bistert, ”har aldrig varit kamrat Trotskijs starka sida”, och ”det är skälet till att han så starkt underskattar den roll som bönderna spelar.” Ett syfte med artikeln var att fördöma ”den ytterst idiotiska tolkning” som Syrkin hade gjort av John Reeds bok, som innehöll ”legender och felaktigheter”, och som bara hade rekommenderats av Lenin därför att den gav en förträfflig bild av revolutionen.⁴ Påföljande dag inledde Gusev processen att undergräva Trotskijs militära rykte i en artikel som, utan tvekan ironiskt, lånade sin titel från Trotskijs egen artikelsamling om inbördeskriget – *Hur revolutionen beväpnade sig* – och gav exempel på Trotskijs egenmäktiga handlande under inbördeskriget.⁵ Slutligen samlades dessa och andra tal i en liten bok med titeln *För leninismen*, med en inledning av Rykov, som gavs ut inför mötet med partiets centralkommitté i mitten av januari 1925.⁶ Inte heller denna samling innebar slutet på floden av artiklar. 12 december publicerade både *Pravda* och *Izvestija* Bucharins teoretiska artikel *En ny upptäckt inom den sovjetiska ekonomin, eller hur man förstör blocket mellan arbetare och bönder* – ett försök att likställa

* Zinovjevs artikel publicerades på svenska i *Folkets Dagblad Politiken*, 19-22 och 26-29, i januari och februari 1925. Där översattes detta stycke så här:

”Vad är alltså att göra? Splittring? Dumheter! Vårt parti är mer enigt än det någonsin varit. Disciplinära åtgärder? Också det är nonsens! Nu behövs något annat.

Vad är det som behövs?

Det behövs, att partiet garderar sig mot upprepningen av ”överfallen” på leninismen. Allvarliga partigarantier är nödvändiga, så att partiets avgöranden är bindande för kamrat Trotskij. Partiet är ingen diskussionsklubb utan ett parti, till på köpet arbetande i en så komplicerad situation som vår. Parollen för dagen är:

Bolsjevisering av alla lager i partiet! Ideologisk kamp mot trotskismen!

Framför allt upplysning, upplysning och åter upplysning!” - öa.

1 *Leningradskaja Pravda*, 13-20 november 1924.

2 Den fanns också i *ibid*, 22 november 1924, och citerades i *Izvestija*, 23 november 1924.

3 *Pravda*, 9 december 1924; *Leningradskaja Pravda*, 10, 11 december 1924.

4 Krupskajas artikel publicerades i *Pravda*, 16 december 1924.

5 *Ibid*, 17 december 1924. Denna artikel fungerade som inledning till en pamflett med titeln *Våra meningsskiljaktigheter i militära frågor*, som var ett angrepp på Trotskijs vägran att kännas vid en marxistisk militärvetenskap (angående denna debatt, se nedan s 401) och publicerades ursprungligen i form av två artiklar i Bolsjevik nr 15-16, 10 december 1924, s 34-49 och nr 1 (17), 15 januari 1925, s 58-70.

6 *Za Leninizm* (1925). En tysk version gavs ut under namnet *Um den Oktober* (1925) och en engelsk version som bara innehöll de viktigaste delarna, under titeln *The Errors of Trotskyism* (CPGB, 1925). Rykovs inledning uppträdde först i *Izvestija*, 23 december 1924, och finns i A Rykov, *Sotjinenija*, iii (1929), s 376-382. Boken recenserades i *Izvestija*, 22 januari 1925.

Trotskij med Preobrazjenskijs teori om primitiv socialistisk ackumulation och industrialisering på bekostnad av bönderna,¹ och nästa dag avgav Bucharin en rapport till ett möte för partipropagandister i Moskva om ”Teorin om den permanenta revolutionen”, som senare trycktes i pressen.² Slutligen innehöll *Pravda* och *Izvestija* den 20 december en viktig artikel av Stalin om *Oktober och kamrat Trotskijs teori om den permanenta revolutionen*, som var tänkt som en inledning till en samling av Stalins tal och vilken bekräftade det allt starkare intrycket att Stalin ville träda in på partilärans område.³ Den innehöll Stalins första utformning av den nya teorin om ”socialismen i ett land”.

Fördömelsekampanjen inskränktes inte till uttalande av ledarna. Partiets djupa led uppmanades att fylla sin roll. En viktig operation hade just genomförts i Moskvaorganisationen. Föregående vinter hade Moskva varit trotskismens viktigaste fäste – en spricka i partiet som återspeglade bristande tilltro till Kamenev, ordförande i Moskva provinsens partikommitté, och Zelenskij, dess sekreterare. Triumviratet verkar ha varit överens om att man inte skulle riskera ett upprepande av ett liknande utbrott av missnöje i huvudstaden, och i september 1924 överfördes, på Zinovjevs och Kamenevs enträgna begäran, Uglanov, som under de tre senaste åren hade varit sekreterare för provinskommittén i Nizjnij-Novgorod, till Moskva för att ersätta Zelenskij, med mandat att rensa upp i partiorganisationen.⁴ Han förefaller ha fullgjort denna uppgift skoningslöst men effektivt.⁵ Moskva-partiet skred nu till handling med exemplarisk enhällighet. Det partimöte i Moskva där Kamenev hade levererat sin första bredsida den 18 november 1924, antog en resolution som uttryckte ”indignation över kamrat Trotskijs förvanskningar vad gäller de verkliga relationerna mellan Lenin å ena sidan och centralkommittén och partiet å den andra”, fördömde Trotskijs handling som ”ett brott mot de löften som Trotskij givit vid den trettonde partikongressen”, och krävde att centralkommittén skulle vidta ”avgörande och grundliga åtgärder” för att förhindra ytterligare förvanskningar av partihistorien och av ”partiets grundläggande teorier”. Denna resolution antogs också vid nästa dags möte med partigruppen i det centrala fackföreningsrådet, där Kamenev och Stalin talade, och vid det militära mötet den 21 november.⁶ Andra lokala partiorganisationer följde exemplet. De ukrainska och vitryska partiernas centralkommittéer skyndade sig att anta resolutioner som tog avstånd från Trotskijs angrepp.⁷ Lägre partiorgan mobiliserades för att uttrycka avsky mot Trotskijs kätteri och sitt förtroende för partiets ledning. Redan innan Kamenev och Stalins tal hade publicerats, publicerade *Pravda* den 22 november 1924 en resolution från partiets provinskommitté i Charkov som fördömde Trotskij, och det var bara den första i en flod av liknande resolutioner som uppträdde i *Pravda* under de följande dagarna och veckorna. Partikommittéerna för Leningrads stad och Leningradprovinsen antog i tur och ordning resolutioner som krävde att Trotskijs handling skulle sättas upp på dagordningen för nästa möte med partiets centralkommitté. Enligt en del redogörelser krävde man uttryckligen att han skulle uteslutas ur partiet.⁸

Partipressen mobiliserades lika hårt för kampen, vilket beskrevs i kvartalsrapporten från ledaren för

1 För denna artikel se Carr, **Socialism in one country**, vol I, s 224. Bucharins artikel föregicks i *Bolsjevik* av ett särskilt bittert anonymt angrepp på trotskismen – kanske från Jaroslavskijs penna, som nyligen hade anslutits till redaktionen.

2 *Izvestija*, 28 december 1924.

3 Huvudinnehållet i denna artikel, som inte gjorde några större intryck vid denna tid, se nedan s 49-51.

4 För utnämningen se *XIV Sezd Vsesojuznoj Kommunistitjeskoj Partij (B)* (1926), s 192-193. Utnämningen sägs uttryckligen ha gjorts på Zinovjevs och Kamenevs begäran, trots att Uglanov uppenbarligen hade förflyttats från Leningrad 1921 efter slitningar med Zinovjev, vars omständigheter var omdiskuterade (*ibid*, s 510-512, 954-955). Datum för utnämningen fastslås i Zelenskij och Uglanovs biografier i *Entsiklopeditjeskij Slovar Russkogo Bibliografitjeskogo Instituta Granat*, xli, i, Prilozenie, kol 143, xli, iii, Prilozenie, kol 175-176.

5 Se sid 242, not 2, nedan.

6 *Pravda*, 19, 23 november 1924. *Internationale Presse-Korrespondenz*, nr 152, 25 november 1924, s 2065-2066.

7 *Izvestija*, 23 november 1924.

8 *Leningradskaja Pravda*, 21, 29 november 1924; Stalin, **Works**, bd 7, s 390; *Leningradskaja Organizatsija i Tjetyrnadtsatj Sezd* (1926), s 70.

centralkommitténs pressavdelning:

I samband med kamrat Trotskijs senaste kampanj genomförde tidningens politiska del ett extra arbete genom att närmare utveckla frågan om leninismen och trotskismen, studera hur dessa frågor behandlades i de viktigaste centrala och lokala tidningarna, analysera artiklarnas, referatens och resolutionernas karaktär, och via pressbyrån sprida specialartiklar om frågan.¹

En förhållningsorder från centralkommittén angående partiskolornas program beordrade att speciell uppmärksamhet skulle riktas på att avslöja ”alla opportunistiska grupper, både inom och utanför partiet” och ”den negativa roll som sådana grupper, och i synnerhet trotskismen, har”.² Komsomols centralkommitté utfärdade en detaljerad instruktion till underordnade organ angående propaganda mot trotskismen. Ämnet skulle avhandlas under tre rubriker – ”trotskismen före oktober”, ”trotskismen efter oktober” och ”trotskism eller leninism”. Man betonade behovet att ”närma sig [frågan] försiktigt” i Komsomols celler och noggrant förbereda de som hade valts ut för att rapportera om den. Man tillhandahöll en lista med lämplig litteratur.³ Under debatten i november och december 1923 hade man bevarat ett sken av lugn och förnuftiga argument. Motsatta uppfattningar hade uttryckts i pressen, och det hade förts en hjärnornas kamp. Ett år senare var det enda öppna tecknet på kampen en kokande störtflod av fördömanden där det inte hördes, eller kunde höras, en enda kritisk röst. Det på detta sätt skapade intryck av en överväldigande enhällighet mot Trotskij motsvarade förvisso inte fakta: en av de mest populära anklagelserna mot Trotskij var att han spred missämja i partiet. En ganska generad ledare i *Izvestija* den 28 november uttryckte farhågor över vilka effekter diskussionen skulle få på folk utanför partiet eller folk som nyligen hade anslutit sig till partiet, speciellt på ungdomen, och protesterade att det inte var partiet som hade provocerat fram debatten. Ändå verkar det klart att stödet för Trotskij, precis som under året innan, fanns bland höga partiintellektuella och unga studenter mer än bland partiets gräsrotter, och det var överallt svagare än året innan. Denna försvagning berodde i huvudsak på att ledningen var bättre organiserad och att det fanns allt större verkliga farhågor för bestraffningar av oliktänkande, men delvis också på besvikelse över Trotskijs egen inställning. Det gick inte att följa en person som emellanåt höjde rösten och protesterade mot partiledningens politik och metoder, men själv vägrade leda eller organisera en opposition.

Denna gång togs inga risker att utländska kommunistpartier skulle ingripa på Trotskijs sida, som det polska partiet hade gjort i december 1923.⁴ Kuusinen, Zinovjevs trogna hejduk i Komintern, publicerade en artikel samtidigt som Zinovjevs, där han avslöjade misstag i Trotskijs redogörelse för det ”tyska oktober”, och riktade uppmärksamheten på att han hade skrivit under på det mycket annorlunda omdöme som fanns i de teser som Radek hade lagt fram inför EKKI i januari föregående år.⁵ Två andra utländska trogna anhängare i Komintern, Bela Kun och Kolarov, skrev artiklar som pekade på misstag i *Oktoberrevolutionens lärdomar*. Kolarov, vars artikel stod i *Pravda*, 20 december 1924, pekade på de misstag Trotskij gjorde i fråga om analysen av krisen i Bulgarien 1923. De största utländska partierna mobiliserades genast för att delta i kampanjen. I Tyskland verkar svaret ha varit spontant. KPD:s dåvarande ”vänsterledare” hade egna intressen att bevaka, och skyndade sig att utnyttja splittringen i det ryska partiet för att stärka sin egen ställning mot resterna av högerflygeln i det egna partiet. I oktober 1924 hade KPD:s teoretiska tidskrift innehållit en ironisk notis om Trotskijs pamflett om Lenin, med rubriken *Skönlitteratur eller material för en*

1 *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partij (Bolsjevikov)*, nr 11-12 (86-87), 23 mars 1925, s 1.

2 *Spravotjnik Partijnogo Rabotnika*, v, 1925 (1926), s 319.

3 *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partij (Bolsjevikov)*, nr 1, januari 1925, s 2-4. För Komsomols inställning se sid 107-108 nedan. [Kuusinens artikel publicerades på svenska i *Folkets Dagblad Politiken*, 8-10 januari och 12 januari 1925 – öa.]

4 Se **Mellan Lenin och Stalin**, s 226-227.

5 Angående dessa teser se *ibid*, s 227. Kuusinens artikel publicerades i *Pravda*, 30 november 1924, och *Leningradskaja Pravda*, 2 december 1924, och ingick i samlingsverket *Za Leninizm* och i utländska versioner av det (se ovan).

biografi?, undertecknad av "A.M." (Maslow), och en utförlig men lika fientlig recension, uppenbarligen skriven av samma person.¹ 10 november 1924, några dagar efter publiceringen av *Oktoberrevolutionens lärdomar*, skickade KPD:s centrala ledning ett brev till det ryska partiets centralkommitté, där de förkunnade sig vara mot "att återuppta diskussionen" i partiet och uttalade sin solidaritet med partiledningen.² Motivet för detta utspel blev fullständigt klart av en artikel i *Rote Fahne* den 13 november 1924, under rubriken *Vad är trotskismen?*, som drog slutsatsen att "alla anhängare till Brandler är trotskister". Brandler och Thalheimer, som hade stannat kvar i Moskva efter Kominterns femte kongress, skrev ett kort uttalande som svar. Dispyten komplicerades av Trotskijs oklara ståndpunkt på hösten 1923, då han ovillkorligt hade stött revolutionära aktioner i Tyskland, men på samma gång hade upprätthållit sina vänskapliga förbindelser med Brandler och sin personliga motvilja mot vänstern inom KPD.³ Nu försökte Brandler visa att han alltid hade stått i samma läger som Trotskijs motståndare. Han hade varit mot honom under de gamla meningsmotsättningarna 1909-1913, under diskussionen om militariseringen av arbetet innan NEP infördes, och under analysen av de revolutionära möjligheterna i Tyskland i oktober 1923. Han hade konsekvent tagit avstånd från Trotskijs slutsatser av fiaskot i oktober, till att börja med Radek-Trotskij-Pjatakovs resolution som lades fram inför EKKI:s presidium i januari 1924⁴ och slutligen *Oktoberrevolutionens lärdomar*. Uttalandet innehöll en påminnelse om att KPD:s nuvarande vänsterledare (Ruth Fischer, Scholem och Maslow namngavs) tidigare hade lierat sig med den ryska Arbetaroppositionen⁵ och "blev leninister först 1924". Det slutade med en vädjan till alla kommunistpartier att ge stöd till det ryska partiet under dess "undanröjande av oppositionen". Det var daterat "Moskva, 20 november 1924", och publicerades i *Pravda* med en syrlig redaktionell not som prisade Brandler och Thalheimer för att de så beslutsamt tog avstånd från Trotskijs "nuvarande aktion", men kritiserade dem för att de var mot KPD:s nuvarande ledning och linjen från Kominterns femte kongress. Uttalandet publicerades inte i *Rote Fahne*. Skillnaden var hårfin: det var fortfarande möjligt att publicera ett angrepp på KPD:s vänsterledning i *Pravda*, under förutsättning att det också bidrog till kampanjen mot Trotskij, men det kunde inte publiceras i det tyska partiets tidning.⁶ Medan båda delarna av KPD således tävlade med varandra om att vända ryggen åt Trotskij kom *Oktoberrevolutionens lärdomar* ut i tysk översättning från ett SPD-tryckeri med ett förord av avfällingen Paul Levi.⁷ Under tiden följdes KPD:s exempel under de påföljande veckorna av de franska, polska och tjeckiska partierna, och av förbundet av kommunistpartier på Balkan.⁸ Till och med Workers Party of America åstadkom en resolution som återgav deras stöd till det ryska partiets centralkommitté mot Trotskij.⁹ Det var första gången som Kominterns apparat hade utövat en så friktionsfri och automatisk kontroll över de utländska partierna. Bara det tyska partiet hade fortfarande ett visst mått av oberoende.

Men det mest förkrossande slaget i hela kampanjen var publiceringen av hela Trotskijs brev till Tjcheidze från 1913, med sitt grova fördömande av Lenin som i korthet hade återgivits av Stalin i sitt tal den 19 november 1924. I sin självbiografi beskrev Trotskij själv "[e]pigonernas användande av mitt brev till Tjcheidze" som "ett av världshistoriens största bedrägerier", men medgav att

1 *Die Internationale*, vii, nr 19-20, 1 oktober 1924, s 614-615, 618-621.

2 *Pravda*, 21 november 1924; *Internationale Presse-Korrespondenz*, nr 154, 28 november 1924, s 2106.

3 Se **Mellan Lenin och Stalin**, s 222.

4 Se *ibid*, s 227.

5 Se **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 3, s 452, not 79.

6 Det publicerades dock i *Internationale Presse-Korrespondenz*, nr 164, 19 december 1924, s 2254-2255, tillsammans med en lång artikel som innehöll ett svar från vänstern.

7 En annan tysk översättning gavs försenat ut i *ibid*, nr 18, 29 januari 1925, s 222-238 – samma nummer som också publicerade Trotskijs brev från 15 januari 1925, och beslutet i partiets centralkommitté att fördöma honom (se nedan).

8 *Ibid*, nr 157, 15 december 1924, s 2130-2131; nr 163, 16 december 1924, s 2240; nr 166, 22 december 1924, s 2283-2284.

9 *Izvestija*, 13 december 1924.

mängder av människor läste ”Trotskijs fientliga anmärkningar om Lenin” och blev ”förstummade”.¹ Effekterna av brevet fördubblades av att man samtidigt publicerade ett annat brev från Trotskij. En person som vore mer känslig för andras känslor än Trotskij skulle kanske ha blivit en aning besvärad och ängslig när partihistoriska kommissionen (Istpart) mot slutet av 1921 grävde fram hans sedan länge bortglömda brev till Tjcheidze, och kommissionens ordförande Olminskij – förvisso inte utan en viss skadeglädje – skrev till honom och hörde sig för om han ville att det skulle publiceras. 6 december 1921 skickade Trotskij, som då stod på höjden av självförtroende och makt, ett svar som i ljuset av senare händelser verkar självbelåtet på gränsen till dumdrigt. Han ansåg att det var olämpligt att publicera det, ty ”dagens läsare kommer inte att förstå, kommer inte att använda nödvändiga historiska rättelser, och kommer helt enkelt att bli förvirrade”. Det var nödvändigt att låta brevet åtföljas av förklaringar, och Trotskij såg ingen anledning att blåsa nytt liv i sina gamla meningsskiljaktigheter med partiet. ”Ty jag medger öppet att jag inte alls anser att jag under mina meningsmotsättningar med bolsjevikerna hade fel på alla punkter.” Hans analys av revolutionens bakomliggande krafter och framtidsutsikter hade bekräftats av händelserna. Bara hans inställning till de två fraktionerna i partiet hade varit felaktig. Det vore meningslöst att publicera nu. ”Låt någon annan publicera det om 10 år, om någon fortfarande är intresserad då.”² Han uttryckte ingen ånger eller samvetsqual för sina kränkande anmärkningar om ledaren, och lyckades inte alls inse hur hans vägran att medge att han hade haft fel under sina ”meningssmotsättningar med bolsjevikerna” skulle irritera de vanliga partimedlemmarna. Hans arroganta brev till Olminskij fanns kvar i Istparts arkiv. Nästan 3 år senare, den 5 december 1924, när Lenin var död och Leninkulten var i full gång, läste Kamenev brevet vid ett möte med Moskvaskas partikommitté som ett avgörande bevis för att Trotskij fortfarande ansåg sig ha rätt och partiet fel.³ Texten i breven till Tjcheidze och Olminskij publicerades i *Pravda* den 9 december 1924, och i *Izvestija* nästa dag. Kamenev ägnade en speciell artikel i *Pravda* åt dessa avslöjanden. Trotskijs brev till Olminskij talade för sig själv:

Må tvivlarna och de villrådiga läsa kamrat Trotskij om och om igen! Vi är övertygade om att det en gång för alla kommer att befria dem från deras tvivel och tvekan.

Efter publiceringen av Trotskijs brev var frågan egentligen ”inte värd att diskutera”. Brevet visade bortom alla tvivel att Trotskij ”medvetet valde, och väljer för framtiden, en annan väg än Lenins.”⁴

Trotskijs reaktion på dessa våldsamma angrepp förbryllade återigen både vänner och fiender. Under dispytens höjdpunkt skrev eller dikterade han en 54-sidig maskinskriven anteckning som fanns kvar bland hans papper. Det hade rubriken *Syftet med denna förklaring*, med en tillagd handskrivna underrubrik, *Våra meningsskiljaktigheter*. Han avvisade anklagelserna att han reviderade leninismen under trotskismens ”hemliga fana”, att *Oktoberrevolutionens lärdomar* hade skrivits utifrån en speciell trotskistisk synvinkel eller var ämnad att nedvärdera leninismen, och att den var tänkt som en plattform för en ”höger” inom partiet. Trotskij upprepade tidigare medgivanden om de punkter där han hade haft fel gentemot Lenin, och anklagade Kamenev för ett orättvist urval av citat och den otillbörliga praktiken att blanda samman citat från olika perioder och sammanhang. Han upprepade på nytt sin kritik av Kamenevs misstag 1917. Han försvarade sig mot anklagelsen om att förbise bönderna, och argumenterade att faran för en splittring mellan proletariatet och bönderna var tvåfaldig. Den skulle kunna vara resultatet av försök att lägga en alltför stor börda på bönderna. Men det fanns också en motsatt fara: ”om arbetarklassen under ett antal år drar slutsatsen att den i namn av upprätthålla sin diktatur har tvingats gå med på överdrivna försakelser av sina egna klassintressen, då skulle det undergräva sovjetstaten från andra hållet.” Industrialiseringstakten hade objektiva begränsningar som man måste ge akt på. Men en lika stor fara skulle uppstå ”om industrin sackar efter den ekonomiska uppgången i resten av landet. Det skulle oundvikligen leda till varubrist och

1 L Trotskij, *Mitt liv – försök till en självbiografi*, på marxistarkiv.se, s 319.

2 *Lenin o Trotskom i o Trotskizme*, red M Olminskij (2:a utgåvan 1925), s 219-220.

3 Kamenev, *Stati i Retji*, xi (1929), s 285.

4 *Pravda*, 10 december 1924. Artikeln trycktes på nytt i L Kamenev, *Stati i Retji*, i (1925), s 244-249.

höga detaljhandelspriser, vilket i sin tur oundvikligen skulle medföra att det privata kapitalet skulle berika sig.” Att anteckningen var tänkt att publiceras märks i ett stycke nära början, som delvis var understruket för att betonas:

Om jag trodde att mina förklaringar skulle lägga bränsle på diskussionens eld, eller om de kamrater som behövs för att trycka denna uppsats skulle säga det öppet och direkt till mig, så kommer jag inte att publicera den, oavsett hur svårt det skulle vara att fortsätta att anklagas för att tillintetgöra leninismen.

Dessa ord kan vara en ledtråd till det slutliga beslutet att inte publicera den.¹ En kort redaktionell not publicerades i *Pravda* den 13 december 1924, som sa att man inte hade fått några artiklar från Trotskij eller hans närmaste bundsförvanter ”som svar på frågor från ett antal kamrater” och som svar på den publicerade kritiken av trotskismen.

Dessutom verkar inte Trotskijs tystnad så mycket bero på avsiktlig försiktighet som chockad häpenhet. När han skrev och publicerade *Oktoberrevolutionens lärdomar* hade han inte förväntat sig att den skulle besvaras med ett så våldsamt utbrott. Tidigare samma år hade han lagt fram sina åsikter om den tyska revolutionen och på situationen i partiet utan att det visade sig några speciella tecken på officiell ovilja. Under ett år hade han utsatts för ständiga personangrepp. Det föll honom inte in, att han genom att själv angripa Zinovjev och Kamenev skulle driva dispyten till bristningsgränsen under förhållanden som var allra minst gynnsamma för honom. Det oväntade i slaget gjorde det desto hårdare. Hans egen isolering och våldsamheten i stormen av ovilja som han drog på sig gick honom på nerverna, och gav upphov till samma fysiska symptom som hade uppträtt exakt ett år tidigare. 24 november 1924 rapporterade läkarna i Kreml, inklusive Semasjko och Guétier, att han under de senaste 10 dagarna hade lidit av ”feber på grund av influensa”. 5 december undersökte de honom på nytt, och fann fortsatt feber och ”inflammation av körtlarna i luftrören” – ett tillstånd som var ”exakt samma sjukdom som förra året” – och gav rådet att förflytta honom till ”ett varmt, mildt klimat”.² Denna gång skyndade sig inte Trotskij att följa läkarnas råd och flytta söderut. I januari 1924 hade han lämnat Moskva just innan partikonferensen samlades. Nu stannade han, sjuk, ensam och tyst, i Kreml i väntan på centralkommitténs möte som var bestämt till 20 januari 1925. Hans sinnesstämning var apatisk med enstaka strålar av hopp. Han skulle inte vara med på kommitténs möte. Men kanske skulle något hända som skulle lindra förföljarnas vrede, några skamkänslor, och kanske han skulle bli inbjuden för att ge förklaringar, för att föra sin talan. 15 januari 1925 bröt han tystnaden för första gången sedan publiceringen av *Oktoberrevolutionens lärdomar*, och riktade ett brev till centralkommittén som förberedde sitt kommande möte, ett brev som ibland har kallats Trotskijs ”avskedsbrev”. Beskrivningen är formellt inte felaktig. Liksom hans deklaration vid den trettonde partikongressen³ var det ett formellt underkastande under partiet, men det innehöll inget erkännande av att han hade haft fel. Hans tystnad inför ”många felaktiga och till och med fullkomligt orimliga beskyllningar” hade, sa han, varit ”riktig utifrån hela partiets intressen.” Under de senaste åtta åren hade han aldrig närmat sig någon fråga ”ur ’trotskismens’ synvinkel, som jag ansåg och fortfarande anser blev politisk avvecklad för längesedan”: själva ordet hade uppträtt först under den senaste diskussionen. ”Den permanenta revolutionen” var en fråga för partihistorien och hade inget med de aktuella frågorna att göra. Sedan den trettonde partikongressen hade han inte försökt ifrågasätta eller på nytt öppna partiets beslut, och han tillbakavisade bestämt anklagelsen att han nu eller tidigare ville ”revidera leninismen.” Han förnekade att han siktade på ”en speciell position” i partiet och tillkännagav bestämt att han var beredd att ta vilket arbete som helst som centralkommittén tilldelade honom, och tillade – som det verkar nästan i efterhand – att det ”efter den nuvarande

1 **Våra meningsskiljaktigheter**, på marxistarkiv.se. Kopian i Trotskijs arkiv har en not ””Endast kopia – aldrig tryckt” och är daterad ”slutet av november 1924”, uppenbarligen tillagt senare. Det enda exakta beviset angående datum är en hänvisning i en fotnot till Kuusinens artikel, som publicerades i *Pravda*, 30 november 1924.

2 *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 10 december 1924.

3 Se **Mellan Lenin och Stalin**, s 287-288, 313.

diskussionen [inte är nödvändigt att] påpeka att vår gemensamma saks intresse kräver att jag snarast avlägsnas från plikten som ordförande för den revolutionära militärkommittén.” Han avslutade med att säga att ”jag inte kommer att lämna Moskva före plenarmötet, och om det behövs kommer jag att kunna svara på alla frågor eller ge de förklaringar som kan behövas.”¹

Precis som tidigare hade hänt under denna paradoxala maktkamp gjorde Trotskijs undergivenhet, tillsammans med hans vägran att medge några misstag, det lättare för hans motståndare och verkade inbjuda domen mot honom. Stalin betonade sin roll som talesman för sekretariatet och föreföll därmed fränsäga sig alla personliga avsikter, gjorde ett kort uttalande till kommittén angående de många resolutioner mot Trotskij som kommit från lokala partiorganisationer. Han delade upp dem i tre grupper: de som krävde att Trotskij skulle uteslutas ur partiet, de som krävde att han skulle uteslutas ur politbyrån och avsättas från posten som ordförande för militärrevolutionära rådet, och de som bara krävde att han skulle avsättas från den sistnämnda posten. Stalin avstod från att uttrycka någon uppfattning om dessa tre disciplinära åtgärder, och lämnade avgörandet till kommittén. Därefter följde en intensiv kamp bakom scenen. Organisationen i Leningrad hade, utan tvekan på instruktioner från Zinovjev, uttalat sig för ett förslag att utesluta Trotskij ur partiet, eller åtminstone från centralkommittén: Zalutskij, en av partiets skribenter i Leningrad, hade givit ut en pamflett med denna innebörd. Detta förslag fick inte stöd i centralkommittén. Med stöd av Zinovjev lade då Kamenev fram ett kompromissförslag att utesluta Trotskij ur politbyrån. Den stötte på motstånd från Kalinin, Vorosjilov, Ordzjonikidze, Stalin och ”delvis” Bucharin, och avslogs med stor majoritet. Man antog enhälligt Trotskijs avskedsansökan från sin militära post. Man nådde inte fram till något beslut om hans framtida arbete.²

Den långa resolution som antogs i slutet av förhandlingarna försökte göra en diskuterande analys av Trotskijs brister. ”Den grundläggande förutsättningen för bolsjevikpartiets alla framgångar”, började den, ”har alltid varit dess stålhårda enhet och järndisciplin, en verklig enhet vad gäller åsikter på grundval av leninismen.” Trotskij hade angripit denna enhet, både på hemmaplan och utomlands, genom att uppmuntra avvikande åsikter. Trotskismen var ”en förfalskning av kommunismen i en andemening av närmande till ’europeiska’ pseudomarxistiska mönster, det vill säga i sista hand i den ’europeiska’ socialdemokratins anda.” Det var fjärde gången som Trotskij var ansvarig för att ha splittrat partiet. Den första hade varit diskussionen om Brest-Litovsk, den andra om fackföreningarna, och den tredje om saxkrisen. Det nuvarande exemplet var det allvarligaste av dem alla, eftersom han hade förnekat den leninistiska läran om ”revolutionens drivkrafter”, och ställt sin teori om ”den permanenta revolutionen” mot partiets tidigare och nuvarande linje. Resolutionen framhöll att Trotskij i sitt brev från den 15 januari inte hade erkänt några misstag, hade underlåtit att avsäga sig sin ”antibolsjevikiska plattform”, och hade begränsat sig till ”formell lojalitet”. Den föreslog att man, i linje med hans egen begäran, skulle befria honom från posten som ordförande för det militärrevolutionära rådet, och förklarade honom olämplig för vidare militärt arbete. Den sköt upp frågan om hans fortsatta arbete till nästa partikongress, och varnade honom att om han bröt mot eller inte genomförde partiets beslut igen, så skulle de bli omöjligt för honom att stå kvar som medlem i politbyrån och skulle ställa frågan om han skulle uteslutas ur centralkommittén. (Det yttersta straffet att uteslutas ur partiet nämndes inte.) Slutligen togs beslut om att genomföra propaganda för att i hela partiet, och även för ”arbetar- och bondemassorna utanför partiet”, förklara trotskismens anti-

1 Trotskijs brev publicerades i *Izvestija Tsentralnogo Komiteta Rossijskoj Kommunistitjeskoj Partij (Bolsjevikov)*, nr 3 (78), 19 januari 1925, s 23, och i *Pravda*, 20 januari 1925. [På svenska på marxistarkiv.se: [Brev till centralkommitténs plenarmöte.](#)]

2 Det publicerades aldrig något protokoll från dessa diskussioner, och informationen hämtas från deltagarnas minnen nästan ett år senare (Stalin, **Works**, bd 7, s 390-391; *XIV Sez d Vsesojuznoj Kommunistitjeskoj Partij (B)* (1926), s 276 (Tomskij), 318 (Kalinin), 458-459 (Zinovjev); *Leningradskaja Organitsatsija i Tjetjrnadtsatj Sez d* (1926), s 70 (Andrejev)). Stalins inställsamma förklaring till sin inställning var typisk för hans beslutsamhet att undvika ytterligheter: ”Vi visste att en politisk av uteslutning var mycket farofyllt för partiet, att metoden att utesluta, blodsutgutelse – ty de krävde blod – var farlig och smittsam: idag utesluts en, imorgon en annan, nästan dag någon annan – och vad återstår då av vårt parti?”

bolsjevikiska karaktär. Resolutionen antogs vid ett gemensamt möte mellan centralkommittén och den centrala kontrollkommissionen, där två medlemmar ur den förstnämnda röstade mot och en ur den sistnämnda lade ner sin röst.¹ De två medlemmar i centralkommittén som hade avvikande åsikter var Rakovskij och Pjatakov. Medlemmen i centrala kontrollkommissionen som lade ner sin röst var en viss Pravdin, som tidigare hade haft åsikter som skilde sig från partilinjén.²

Mötet hade avslutats på årsdagen av Lenins död, som firades med en sorg- och minnesdag. Omedelbart efteråt sattes den officiella sovjetapparaten i rörelse. En redogörelse för beslutet fanns i *Pravda* den 24 januari 1924. Två dagar senare tillkännagav den allryska centrala exekutivkommittén Trotskij's avgång från posten som ordförande för det militärrevolutionära rådet och folkkommissarie för krig, och utsåg Frunze i hans ställe.³ Kamenev hade föreslagit Stalin till posten, uppenbarligen i hopp om att få bort honom från sekretariatet. Men ingen – allra minst Stalin – tog förslaget på allvar.⁴ 6 februari utsågs Unslicht till ställföreträdande kommissarie – den post som Frunze hade haft sedan april föregående år.⁵ Trotskij, som hade lämnat Moskva och befann sig i Kaukasus när beslutet publicerades, gjorde i sin självbiografi en försenad kommentar om sin avgång:

Jag lämnade ifrån mig den militära posten utan strid, till och med med en känsla av lättnad, eftersom jag därmed avhände mina motståndare möjligheten att sprida insinuationer angående mina militära avsikter.⁶

Bortförklaringen var långsökt men talande. Trotskij misslyckades in i det sista att inse att sakens kärna under kampen inte avgjordes av argumentens giltighet utan genom att kontrollera och manipulera den politiska maktens hävstänger. Han hade inte lust att föra en kamp vars natur förbryllade och gäckade honom. När han angreps drog han sig tillbaka från scenen eftersom han instinktivt kände att en reträtt innebar bästa chansen för honom att överleva.

Men det som på det mest ödesdigra sättet förlamade Trotskij's förmåga att handla i de mest kritiska ögonblicken, och som till och med hindrade honom att formulera sin sak mot sina motståndare, var hans oförbehållsamma accepterande av partiets överhöghet och kravet på partidisciplin. En del av hans inställning går att förklara med en försenad omvänds brinnande iver att visa, att det bland de personer som hade partimeriter som både var längre och mindre besudlade än hans inte fanns någon som var bättre bolsjevik än honom. Han hade utan betänkligheter röstat för tionde partikongressens resolution som förbjöd ”fraktioner” och ”grupperingar” i partiet.⁷ Han fortsatte med större nit än någon annan ledare att hävda att ”man kan inte ha rätt mot partiet”.⁸ När han i en minnesruna över Krupskaja flera år senare skrev att ”hennes revolutionära instinkt kom i konflikt med hennes känsla

1 *V K P (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, s 636-641. Enligt Stalin, **Works**, bd 8, s 279. skrevs utkastet till resolution av Zinovjev. Hänvisningen i resolutionen till den ”europeiska” naturen hos Trotskij's kätterier var en favorittanke hos Zinovjev vid denna tid. I en artikel om *Proletariatet och bönderna* som publicerades i *Izvestija*, 13 januari 1925, hade han talat om ”trotskismens ’europeiska’ teorier”.

2 Namnen på avvikarna angavs inte officiellt, men avslöjades av Kamenev vid partikonferensen för landsbygden den 27 januari 1925 (L Kamenev, *Stati i Retji*, xii [1926], s 58): Krupskaja var medlem i den centrala kontrollkommissionen och röstade uppenbarligen för resolutionen. Pravdin var en av de 22 som vädjade till Komintern efter uteslutningen av Myasnikov ur partiet 1922 (*Odinnadsatij Sezd R K P (B)* (1936), s 732; för denna vädjan se **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 231); han undslapp kritik vid detta tillfälle, antagligen på grund av att han var en mindre viktig deltagare.

3 *Pravda*, 31 januari 1925, lät tillkännagivandet åtföljas av en fullständig biografi över Frunze. 21 januari 1925, omedelbart efter centralkommitténs resolution, hade *Pravda* publicerat en lång artikel av Frunze med titeln *Hur Röda armén fullföljer Lenins order*.

4 *XIV Sezd Vsesojuznoj Kommunistitjeskoj Partij (B)* (1926), s 484.

5 Tillkännagivandet, och en biografi över Unslicht, publicerades i *Pravda*, 7 februari 1925.

6 L Trotskij, **Mitt liv – försök till en självbiografi**, på marxistarkiv.se, s 320.

7 Se **Ryska revolutionen 1917-1923**, del 1, s 221-224.

8 **Mellan Lenin och Stalin**, s 341-342. [Felöversatt i svenska upplagan. Där står ”man inte kan ha rätt genom partiet” - öa.]

för disciplin”,¹ så ställde han diagnosen på sitt eget samvetes svåra belägenhet. Han var medveten om det moraliska dilemma han skulle ställas inför om hans åsikter skulle fördömas vid en omröstning i partiet, och kämpade med alla medel för att skjuta upp den avgörande frågan. Gång på gång kompromissade han om saker som kunde verka sekundära. Gång på gång svek och övergav han de som var beredda och ivriga att stöda honom. Gång på gång vägrade han att ta strid, tills han slutligen tvingades ta strid under förhållanden som var mycket ogynnsamma för honom och när han redan hade förlorat de flesta av sina möjliga allierade. Han var moraliskt oförmögen att ta konsekvenserna av att uteslutas, och saknade mod att i tid träda fram och utmana uteslutningen med hjälp av åtgärder som ännu kunde ha gjort det möjligt att undvika den.²

En märklig detalj återstår att påpeka. Trots det som hade hänt fortsatte Stalin att tala om ”kamrat Trotskij”. I talen till de lokala partikonferenserna i Moskva och Leningrad efter centralkommitténs beslut, utelämnade Kamenev ibland och Zinovjev konsekvent denna benämning.³ Stalins inställning till Trotskij var hela tiden formellt korrekt. Kamenev och ännu mer bestämt Zinovjev hade underförstått betraktat honom som stående utanför partiet. Kamenev klargjorde att Trotskijs uteslutning ur politbyrån bara hade skjutits upp genom centralkommitténs ovilja att ta beslut ”före partiet”. Han uttryckte förhoppningen att nästa partikongress skulle ”dra de politiska och organisatoriska slutsatserna från den nu avslutade diskussionen”.⁴ Elva månader senare skulle den fjortonde partikongressen utgöra en ironisk kommentar till hans ambitioner.

1 L Trotskij, *Writings 1938-1939*, s 197, ”Krupskaya’s Death”.

2 Obeslutsamheten hos de ”liberala” katolska biskopar som var mot att förkunna påvens ofelbarhet 1871 har beskrivits på ett sätt som utan att ändra ett ord går att använda på Trotskijs inställning: ”Biskoparna, även de som tillhörde minoriteten, hade ägnat sig åt blind lydnad så länge att de av naturen hade blivit oförmögna till ett effektivt motstånd... Varje gång de frestades att avslå ett påbud, beslutade de sig istället för att spara krafterna till huvudslaget, men när slaget kom så hade de slösat bort både sina krafter och sin viljestyrka.” (G Himmelfarb, **Lord Acton**, London, 1952, s 107.) Trotskij befann sig i exakt samma ställning som Acton, som angående sin undergivenhet skrev: ”Handlingen var ren lydnad, och den grundade sig inte på att mitt motstånd mot påbuden hade upphört” (opublicerad not, som citeras i *ibid*, s xxvi-xxvii). Som Zinovjev helt riktigt sa, ”försöker [Trotskij] förneka allt, inte medge någonting, och begränsa sig till ett formellt, lojalt, ’jag lyder’” (*Leningradskaja Pravda*, 5 februari 1925).

3 Kamenevs tal finns i *Izvestija*, 30 januari 1925, och i L Kamenev, *Stati i Retji*, xii (1926), s 7-59; Zinovjevs i *Izvestija*, 6 februari 1925.

4 L Kamenev, *Stati i Retji*, xii (1926), s 44, 59.